

Železniki – Racovnik

Mesto Železniki sestavljajo večji in manjši, pa starejši in novejši deli. Tak starejši del je Racovnik. Na desnem bregu Sore od Klovž do elektrarne je v podnožju Kovaškega vrha podolžna terasa dolga kakih 400 m, dvignjena od 8 do 2 m nad normalno gladino Sore. Na tem prostoru je strnjeno pozidanih nekaj nad 50 stanovanjskih hiš.¹

Racovnik zamejujeta lepi sceni - mostova s kapelicama. Na začetku Racovnika ali na spodnjem delu je "Škovincov" most s kapelico oziroma most pod Grivo. Na gornjem delu Racovnika, ki meji na Trnje, pa je most s kapelico na Klovžah.

Kako in kdaj sta ti lepi sceni nastali?

Klovže

V knjigi Valvasorjevo berilo na str. 107 je objavljena risba starih Železnikov (Aisneren - v Shelezenkah). Tu je vrisano tudi vodovje, sicer ne prav točno, toliko pa le, da je stanje razpoznavno. Most pred hišami pri cerkvi naj bi bil na Klovžah, most na spodnjem robu slike pa tisti pod Grivo. Oba sta lesena in struga Sore je plitva. Lahko si mislimo, kako so tedaj povodnji hudo prizadevale Železnike.

V 14. stoletju se v tedanjih Železnikih že pojavljajo železarji in zidarji npr. Jacomo, Bartholome Zschab, Muron Silvester, brata Monfiodin in drugi. Ta imena dokazujejo furlansko - romansko poreklo teh ljudi. Nekoliko kasneje se tu pojavljajo priimki: Jacomoni, Peer, Pysin, Piro, Vasparin, Zanetti. Časovno še bližji in bolj znani pa so: Boncelli (Boncelj), Benedetti (Benedičič), Barli (Warl, Varl), Petrazzi (Petrač), Gasperini (Gašperlin). To so bili v glavnem mojstri, ki so pomagali razviti fužinarstvo in kovaštvo v tem kraju. Morda je v Selški dolini ostalo do 10% žebeljev, kolikor so jih nakovali v tukajšnjih vigenjih. Vse drugo je šlo drugam, spet večina v Italijo (Čedad, Videm, Trst), od tam pa v Sredozemlje, vse do Egipta. Da je ta trgovina mogla v redu potekati, so seveda žebliji dobili italijanska imena, npr.: canali, ceseni, terni, tratti, da bezzo, quaterni, da soldo, gressetti. Osnovna orodja in naprave so tudi dobili italijansko-furlanska imena, npr.: mazola, premičol, vigenjce, fužine. Nekateri železni izdelki pa so bili: čovela, refudi, repiki, terzella. Tako ni čudno, da so prebivalci sosednjih naselij za Železnike še v prejšnjem stoletju v glavnem rabili izraz Bahovče.²

Od značilnih stavbnih objektov naj tu navedem dva. Stanovanjska hiša "pri Bargelnu" na Plavžu št. 39. Zanimiv in značilen je fasadni pomol na hišnem vogalu. Drug zanimiv tak objekt je znamenita najstarejša stanovanjska hiša v Železnikih, ki edina ni pogorela v požaru 23. - 25. maja leta 1822, to je Palmada, Plnada, Trnje št. 33. Tako so tudi furlanski zidarji tu pustili vidne sledi. Zadnji tak zidar je bil Alojz Ajardi. Med drugim je sezidal tudi znamenje - kapelo lurške Marije v Grapi pod Smolevo. S hčerko Filomeno se je

po 1. svetovni vojni vrnil v Furlanijo. Njegov sin Angel pa se je v Železnikih poročil. Ko pa mu je nekdo leta 1944 ubil ženo, se je odselil na Koroško v Avstrijo.

Klovže je množično ime, in sicer pomeni vodne zapore. Iz italijanske besede chiuso - zapora, zaprto, je nastalo to ponašeno ime. Spomin na nekdanje Lahovče so sedaj ta domača imena.

Skozi Racovnik je do leta 1952 tekkel bajar. Na risbi Železnikov iz Valvasorjeve knjige vidimo, da sta tedaj bili dve vrsti vigenjcev ob tem bajarju. Prva skupina vigenjcev je bila tam, kjer sta sedaj gasilski dom in Morajna, druga skupina pa je bila tam, kjer je sedaj stanovanjska hiša na Jegličevem dvorišču.

Dr. Franc Koblar se v svoji knjigi Moj obračun takole spominja teh vigenjcev: "*Tudi teh vigenjcev ni bilo več mnogo. Na Racovniku so bili še na treh krajih: Za Malnom dva, za Pobčem (Na Produ) dva, na Klovžah še dva...*" Kasneje sta bili na Škarjencu postavljeni žagi, Johanova in Thalerjeva, nekoliko kasneje pa še Johanov mlin pri iztoku bajarja v Soro. Ob tem odprtem bajarju je bilo tudi nekaj perišč in seveda nekaj

Na Klovžah (Foto: Ciril Zupanc, sept. 1996)

mostičev. Moč vodnega padca na dolžini okrog 500 m od Dermotovega jeza do iztoka bajarja v Soro je bila tako kar dobro izrabljena. Za to pa je bilo tu nekaj večjih in več manjših zapornic, s katerimi so po potrebi uravnavali količino in moč vode. O tem se Koblar takole spominja: "*Kadar so vodo 'uzeli', tj. da ni tekla skozi vas in pretoke, smo z največjim pričakovanjem stregli, kdaj jo bodo 'vdali'. Ko so vodo 'vdali', da je spet začela teči po bajarju, smo otroci poskakali v vodo, z njo vred drveli po strugi - seveda je bilo treba hlačnice zavihat - drugi pa so metali vanjo kamenje in vpili: Voda dere, Sora,*

bu! Tako smo spremljali naraščajočo vodo do njenega izliva v Soro."

Beseda Klovže je torej lep jezikovni spomin na nekdanje sožitje med furlanščino, italijanščino in slovenščino v tem kraju. Tu pa je istočasno imela svoj vpliv tudi nemščina. V prejšnjem stoletju je že prevladovala nad romanskim vplivom. Od tod imamo med drugim tudi izrazit primer, besedo plavž, ki je simbol železarstva v Železnikih. Nastala je iz nemške das Blahaus – topilna peč. Prepletanje in vplivanje vseh teh govoric bi bila hvaležna jezikovna študija. Tu so osnove železnikarskega narečja.

Ugasnil je plavž, ob njem ognjišča v vigenjcih in slednjič se je ustavil še mlin. Mlinar Matevž Tavčar je po malem še mlél nekako do leta 1950. Umrl je leta 1963, star nekaj nad 80 let. Vendar sedaj ta nekdanji bajar le ne teče v prazno.

Tovarna NIKO si je tu zgradila novo hidroelektrarno. Bajar so zajeli v tlačni cevovod skozi Racovnik na dolžini 430 m, in to od Škarjevca do izliva v Soro pri nekdanjem Johanovem mlinu. Vodni padeč na tej dolžini je 11,5 m in ima 1300 m³/sek vodne količine. HE ima Francisovo turbino, generator za trifazni tok 400/230 V, avtomatski regulator napetosti in instrumente za sinhronizirano obratovanje. Ta HE je začela obratovati oktobra leta 1952.

Gradnja mostov

Ko je bil v Železnikih predstojnik (dominicus) Jožef Globočnik (1791-1865), sta bila zgrajena še dva mostova. Na Klovžah so most zgradili leta 1837. Ta kamniti, zidani in lično oblikovani most nad Soro je tedaj stal 500 florintov. Sedaj je torej star 160 let.

Most pod Grivo so zgradili leta 1840. Podoben je tistemu na Klovžah, le da je nekoliko širši. Gradnja je stala 800 florintov.

Za primer, koliko je to tedaj stalo, naj navedem ceno za tiskanje Prešernovih Poezij, ki so izšle leta 1846, naklada 1.200 izvodov je stala 257 florintov in 30 kron.

Oba mostova vse doslej nadvse uspešno in normalno služita svojemu namenu. Uspešno sta prestala vse povodnji in razne druge ujme. Ob sedanji množični motorizaciji sta izredno učinkovita umirjevalca prometa, saj še tako nestrpnega cestnega divjaka prisilita, da prilagodi vožnjo cestnim razmeram primerno.

Poročilo o blagoslovu obeh kapelic

Iščoč kaj iz starejše zgodovine Železnikov sem pri prebiranju časopisa Zgodnja Danica z dne 13. vinotoka 1893 prebral naslednje poročilo iz Železnikov:

"Prosim, sprejmite g. vrednik sledeči dopis iz preproste roke, v katerem vašega lista bralcem želim nekoliko omeniti tihe slavnosti, ki se je veršila pri nas na roženvenško nedeljo, l. t. m. Vaše verno in za božjo čast vneto ljudstvo postavlja si na mnogih krajih znamenja in kapelice, kjer časti Boga, preblaženo Devico Marijo ali kakega svetnika, čegar priprošnji se ima morda zahvaliti za marsikatero dobroto ali prositi rešenja, bodisi iz dušnega ali telesnega zla.

Tudi pri nas postavila se je lepa kapelica leta 1894 sredi našega terga, kjer se časti stara a jako ginljiva podoba Jezusa, priklenjenega v ječi, na platno slikana, prelepo mojstrsko delo. Kapelico izdelal je neki domači zidarski mojster v lepem slogu, slikal jo je ranjki g. Gosar, podobar v Duplah na Gorenjskem, posebno krasno in primerno.

Drugo kapelico postavili smo lani takoj pri vhodu v naši terg. Izdelana je jako ukusno,

po načertu, katerega je izdelal tukajšnji mizarski mojster in umetnik g. Fr. Kordež, kateri je tudi vsa druga dela, kakor okna in krasni okvir okoli trona in jabelko verh znamenja jako lepo izdelal in deloma pozlatil.

V kapelici je vzdan prelep tron iz belega marmorja, v katerem stoji prelepa podoba naše ljube Gospe presvetega serca z Jezuščkom pred seboj, vse iz marmorja, a sedaj jako ukusno poslikano. Vse to je delo g. Vurnika, kamnoseškega mojstra in podobarja iz Radovljice. Podobi Jezuščka in Marije imata na glavi zlati kroni, izvstno delo g. Zadnikarja v Ljubljani. Na oboku trona so z zlatimi čerkami vsekane besede: "Naša ljuba Gospa presvetega serca, usmili se nas". Spodaj pa: "Presveto serce Jezusovo, usmili se nas." (100 dni odpustka).

Vidi se vse skozi steklo. Vse to je dar neke gospe, tukajšnje rojakinje, sedaj bivajoče v Ljubljani, ki pa želi biti neimenovana. Vse je zelo lepo in pirmerno izdelano in tukajšnje ljudstvo se rado pri teh kapelicah priporoča, časti in prosi Jezusa in Marijo pomoči v dušnih in telesnih potrebah in rado daruje za napravo, olepšavo in svečavo, ker vedno, posebno pa pri kapelici Naše ljube gospe gori noč in dan več lučič, zato so tukajšnji v. č. g. župnik Jakob Mrak z dovoljenjem čast. knj. škofijstva na roženvenško nedeljo ob 9-ih dopoldne ob asistenci tukajšnjega novomašnika č. g. Jožefa Koblarja in ravno prišlega kapelana gosp. F. Božiča obe kapelici slovesno blagoslovili.

Zbralo se je bilo mnogo pobožnega občinstva in šolska mladina z gosp. učiteljem ob določeni uri na sredi terga pri kapelici. Ko so prvo kapelico blagoslovili, šli so v sprevedu in molili so g. župnik sv. rožni venec do druge kapelice. Ko so g. župnik vse opravili molili smo skupno še nekoliko v čast Bogu in Mariji Devici.

Kapelica Naše ljube Gospe je bila ta dan še posebno lepo okinčana z mlaji, zastavami in cvetlicami ter je bilo v resnici vse lepo in ginljivo viditi.

Priporočam slednjič vse, ki so pripomogli, da ste se postavili tako lepi kapelici, Bogu in Mariji v varstvo in pomoč, da ker jih tukaj častimo, se enkrat pri njih v nebesih veselimo."

To kratko in celo nekoliko skrivnostno poročilo zahteva seveda nekaj pojasnil. Pisu tega poročila je šlo predvsem za to, da nekaj sporoči o obredu blagoslovitve kapelic, ne pa o njenem nastanku. Tako zvemo, da je bila kapelica "sredi našega terga", to je ob mostu na Klovžah, postavljena leta 1894, druga "pri vhodu v naš terg", to je sedaj Lokačeva, pa je bila zgrajena leta 1892.

Pri gradnji Šrajeve - Lokačeve kapelice je omenjen mizarski mojster Franc Kordež iz Železnikov. Ta mož je živel od 1864-1915, stanoval in delal je v Ovčji vasi. Resnično je bil ugleden in priznan mizarski mojster.

Dopisnik, ki se je podpisal z "...j", bi utegnil biti tedanji kaplan Alojzij Jarec. Jožef Levičnik tega ni napisal, saj to ni način njegovega pisanja.

Kapelica na Klovžah

Sprva so tej kapelici pravili Blažičeva, sedaj pa je Globočnikova.

Jakob Globočnik (1795-1855) in njegova žena Ana (Legat. 1801-1857) sta stanovala pri Blažiču, tedaj hišna št. 114 Železniki, sedaj Racovnik 9. Rodili so se jima: Janez (Johan 1822-1901), Jožef (1824-1825), Franc (1826-?), Anton (1829-1886), Jožefa (1830-1852), Franciška (1832-1849), Leopold (1833-1915). Franc je bil notar in je umrl na Bledu. Ni

bil poročen, bratje Johan, Anton in Leopold so ostali vodilni gospodarstveniki v Železnikih.

V letih 1872–1874 je bila tu zgrajena nova farna cerkev. Tedaj so ob njej odpravili nekdanje pokopališče. Nagrobnik staršev, Jakoba in Ane, ter nagrobnika sester Jožefe in Frančiške so vzdali na zunanjo steno Antonove cerkve, ob križu, ki sedaj stoji na zelenici, pri cerkvi pa so začasno uredili navidezni grob.

Ohranilo se je ustno izročilo, da je Frančiška nekega jutra, decembra 1848, ko je šla k zorni maši na Klovžah padla v vodo, se močno prehladila in 28. 1. 1849 umrla za

Lokavčeva jhiša na Racovniku, odstranjena leta 1956

pljučnico stara nekaj nad 16 let. Po vsej verjetnosti ji je na mostiču čez bajar zdrsnilo in je zato tam padla v vodo. Moramo vedeti, da je bilo to pozimi in zgodaj zjutraj, ko je še tema. Kdor je bil tedaj pač z njo, ji je seveda pomagal priti iz vode, vendar je bilo do doma kar daleč in tako se je pač močno prehladila. Tri leta za njo je umrla še sestra Jožefa, stara 22 let. V mrliški knjigi je vpisano, da je umrla zaradi telesne oslabelosti.

Spominu na starše in sestri so se bratje Johan, Franc, Anton, in Leopold tedaj oddolžili tako, da so dali sezidati to znamenito kapelico ob mostu na Klovže, kjer se je ponesrečila sestra Frančiška. Arhitekturno spada med manjši in odprti tip kapelic. Srednja stebra sta kvadratne oblike in nosita vhodni lok, kar tvori sprednji del. Stopničke vodijo v nišo, v kateri je slika trpečega Kristusa z verigami na rokah. Pred sliko je mrežasta železna ograja. Levo in desno sta podolgovati okni z raznobarnim steklom. Potem sta še stebra z zadnjo steno. Spredaj nad vhodnim lokom je freska Boga očeta, nad desnim stranskim lokom so narisana neka orodja Jezusovega mučeništva, na levi strani pa je narisana Veronikin prt z Jezusovim obličjem.

Streha je pokrita s škrlom, ob straneh so pločevinaste obrobe, "simsi" pa so okrašeni z lesenim ornamentom, ki spominja na čipke. Na vrhu koničaste strehe je križ s stiliziranim soncem z žarki. Kapelica je visoka okrog 3 m in nekako rožnate barve. Lepo izstopa iz okolja, ki je pretežno sive in zelene barve.

Dogodki ob njej in vzdrževanje

Prvi je kapelico poslikal Ivan Gosar. Narisal je tudi oljnato sliko trpečega Zveličarja. Ker pa je vlaga sliko močno poškodovala, so jo zamenjali s kipom. Kip je naredil domač kipar Josip Grošelj (1854–1941, Groblov iz Selc). Kip je bil postavljen v kapelico kakšno leto pred 1. svetovno vojno. Po spominu Jožeta Benedičiča (r. 1904, Štrajnar, sodar) se

je zgodilo tole. Leta 1917 ali 1918 je bila na telovo v Železnikih procesija. Fantje so pri tem streljali z možnarjem. Domačin, ki je prav tedaj prišel s fronte na dopust, je s seboj prinesel vrečko smodnika. Nikdar niso prižigali možnarjev v bližini kapelice, pač pa v primerni oddaljenosti. Tedaj pa je ta vojak na dopustu pregovoril tovariše, da so možnar postavili na stopničko v kapelici, da bi se pok močno slišal. To jim je seveda uspelo, ob tem pa je bil kip toliko poškodovan, da so ga morali odstraniti. Shranili so ga Šrajeví na Racovniku. Josip Grošelj je potem naredil novo oljnato sliko.

Leta 1948 je soboslikar Franc Benedičič (1905–1975, Mežnarjev) kapelico na novo poslikal po prvotnem vzorcu. Namesto prejšnje že dokaj preperete slike je vstavil novo, ki jo je naslikal nemški vojaški ujetnik, akademski slikar Rudolf Otto (r. 1918), doma na Bavarskem. Pri mojstru Benedičiču je imel delavnico. Poleg drugih soboslikarskih in slikarskih del je naredil tudi več kulis za domačo igralsko skupino. Jeseni 1949, ko so bili vojni ujetniki odpuščeni, se je vrnil na Bavarsko.

Za kapelico so leta 1884 posadili lipo, ki pa je kapelico vedno bolj ogrožala s koreninami, da se je objekt že nekoliko nagnil. Lipo so l. 1986 požgali, kapelico pa tri leta pozneje na pobudo kaplana Jožeta Pavlakoviča obnovili. Kapelici so naredili močan betonski temelj, ob Sori popravili skarpo, nanjo namestili kakih 8 m dolgo lično železno ograjo in za kapelico znova posadili lipo. Namesto dotrajane Ottove slike, je domačin Jurij Kalan, ki je kot akademski slikar pravkar diplomiral, naredil novo sliko z oljem na platno z istim motivom. Slika je kakih 90 cm visoka in 50 cm široka.

Prva, ki sta za kapelico skrbela, sta bila domačina Anton Koblar (1854–1928, arhivar in dekan) in njegova sestra Elizabeta. Ko pa se je Liza poročila (Lovšín) in je postala gostilničarka nekje v Ljubljani, brat Anton je bil pa tudi drugje v službi, seveda nista več mogla skrbeti za kapelico.

Skrb zanjo sta potem prevzela Štimovčeva na Škarjevcu. Janez Petrač - Štimovec je bil Johanov žagar na Škarjevcu. Tam je tudi stanoval v leseni hiši in je bil tako sosed te kapelice. On in njegova žena Micka sta vestno skrbela za to. Skrbeti je bilo treba predvsem za red in snago v kapelici in okrog nje (pometanje, brisanje) in za petrolejko, ki je stalno gorela. Ljudje so tam prižigali tudi sveče. Če so ugasnile, jih je bilo treba znova prižgati, da so pogorele do kraja. Bila je tudi puščica – pločevinast hranilnik, v katerega so ljudje dajali kovance. Ta denar, ki pa ga resnični ni bilo prav veliko, so porabili za petrolej za kapelico.

Most pod Grivo

Okrog leta 1932 je Johanova (Egrova) bajta na Škarjencu pogorela. Štimovčeva sta se potem preselila v "Škofijo", t. j. v hišo, ki je stala nasproti današnje hiše št. 43, na kateri je Koblarjev relief. Na mestu te "Škofije" pa je sedaj zelenica, vrt. Janez Petrač je leta 1937 umrl, star okrog 75 let, njegova žena Micka pa je umrla leta 1945, stara 64 let.

Za njima je skrb za kapelico prevzela sorodnica Franca Markelj (1892-1970) z Racovnika, po njej pa sedaj skrbita za kapelico njeni hčeri Minka in Jožica.

Nekaj posebnega so svetloba menjave na tej sceni (veduti). Most s kapelico in ozadjem je v dopoldanskem soncu izredno lepo osvetljen. Popoldne pa zahajajoče sonce to osvetlitev popolnoma spremeni. Spet povsem drugačna je osvetlitev ob ulični razsvetljavi ponoči, dopolnjena še s sojem lučk v kapelici. Igra barv, senc in svetlobe, ki se vsak dan obnavlja, je tu res nekaj posebno lepega. Domačini, ki dnevno hodijo tu mimo, tega morda sploh ne opazijo. Prikrajšani so za poseben lepotni užitek. Zato pa to znajo gledati drugi, ki potem to lepoto krajinsko sceno znajo tudi upodobiti (olje na platno, risba s tušem, fotografija).

Kapelica pri mostu pod Grivo

Najprej je treba dati nekaj pojasnil k tistemu dopisu v Zgodnji Danici. Kronici nista bili zlati, pač pa vlti iz zmesi bronu in medenine in z vdelanimi barvnimi koščki stekla (za imitacijo nekakšnih draguljev). Kapelica naj bi bila dar neke gospe domačinke, ki je tedaj živela v Ljubljani in želi ostati neimenovana. In je še do danes neimenovana. Je namreč ni bilo. Pri blagoslovitvi kapelice so bili ob njej postavljeni mlaji in so tam vihrale tudi zastave. Taka okrasitev govori o tem, da je šlo za nekakšno fantovsko, vojaško zadevo. In za tako zadevo je tukaj tudi šlo! Častno je bilo tedaj pod zastavo Avstrije bojevati se in tudi umreti, nikakor pa z zaobljubami misliti na vrnitev domov. Avtor dopisa v ZD je s to skrivnostno gospo želel prikriti pravega pobudnika za postavitve te kapelice.

To Marijino znamenje je bilo torej zgrajeno leta 1892 po zaobljubi in v spomin na boje slovenskih vojakov ob zasedbi Bosne in Hercegovine leta 1878. Za postavitve kapelice se je zavzel Franc Šraj (1851-1906), krojač in cerkovnik v Železnikih. Starejši Železnikarji se še spominjajo njegove hčere, Mežnarjeve Mici, ki je gospodinjala zdravnici dr. Strnadovi.

Junija 1878 je berlinski kongres dovolil kneževini Črni Gori manjšo ozemeljsko razširitev in ji obenem zagotovil neodvisnost. Avstriji pa je dal nalogo, da z vojsko zasede Bosno in Hercegovino. Turško nasilje se je v tedanjem času zelo povečalo in ga je bilo treba na ta način zaustaviti. Tista leta je čez Savo na avstrijsko stran pribežalo že nekaj deset tisoč srbskih in hrvaških beguncev, kar je Avsto-Ogrsko močno obremenjevalo in povzročalo večje incidente ob meji. Avstrija je tedaj hitro mobilizirala več letnikov vojaških obveznikov, z njimi je izpopolnila XIII. armadni korpus, ki je potem v bojih od 29. 7. do 20. 10. 1878 zasedel celotno Bosno in Hercegovino. Med vojaki tega korpusa je bilo seveda tudi precej fantov in mož iz Selške doline. Vpoklicani fantje iz Martinj Vrha so tedaj takole zapeli: "*Čas je otav'co kosit, mi gremo pa Turke lovit.*"⁸

Franc Šraj je bil vojak v 17. pešpolku. 7. avgusta 1878 je bil v bojih za mesto Jajce težko ranjen. Tedaj se je zaobljubil Mariji, da ji postavi znamenje, če se bo živ vrnil domov. Prav tedaj je bil tam ranjen tudi Franc Košmelj (1854-1915), ki je bil narednik

v 10. četi 17. pešpolka. Za pogum in prizadevnost v teh bojih je tedaj dobil srebrno svetinjo I. reda.⁹

Franc Šraj se je torej vrnil v Železnike, kjer je postal cerkovnik. Oženil se je in imel tri otroke. Sprva je z družino stanoval v Štalčevi hiši, kasneje pa v mežnariji pri cerkvi. Na zaobljubo ni pozabil. Iskal je primeren kraj za kapelico. Končno je v skarpi za Grivo naredil slepo okno (nišo), kamor je namestil v lesu narisano Marijino glavo. Skromno znamenjce. Pa še s tem je imel težave. Zid je bil namreč le na suho zložen. Stalno ga je bilo treba popravljati, prelagati kamenje, da se ni porušil. Še zlasti je zid razganjalo po vsakem večjem dežju. Tako se je s to zadevo ukvarjal kakih 5–6 let. Tisti, ki sedaj stanujejo v Lešarjevi hiši, v katere bližini je nekoč to znamenje bilo, se po ustnem izročilu še spominjajo tega.

Ko je Valentin Šmid-Lokač (1845–1927) začel graditi prizidek svoji hiši ob mostu na desnem bregu Sore, se je Šraj z njim kmalu dogovoril za prostor za novo kapelico v kotu Lokačevega vrta ob mostu. Kapelica, imenovana Šrajevo znamenje, je 1892 pri mostu hitro zrastle. Francu Šraju so priskočili na pomoč še drugi preživeli udeleženci bojev v Bosni in Hercegovini. Visoka je nekaj nad dva metra, široka pa 110 centimetrov. 60 cm od tal je en meter dolga polica, na njej pa marmornat oltarček. Ta je širok 55 cm, visok pa 110 cm. Niša v njem je visoka 75 cm, okni sta 1 m visoki in 0,5 m široki. To je manjša kapelica zaprte oblike. Sprednja stebriča sta kvadratne oblike in nosita portal v obliki trikotnika, ki naznačuje sv. Trojico, v sredini je vrisano oko, ki izraža božjo vsevidnost. Na vohu so železna vrata, ki so narejena iz tanjših železnih šibk (palic). Podobna vrata ima tudi kapelica v Suši. Oltarček ima lesen okvir, ki z velikim steklom zapira kip v oltarju. V utoru tega lesenega okvirja pod steklom je 3 m dolg niz čipk – marjetic.

Marmornati kip Marije z Jezuškom, visok 70 – 75 cm, je bil resnično Vurnikova mojstrovina. Pa se je zgodil vlom! Komaj sta kaplan Jože Pavlakovič in mizar Tone Demšar tej kapelici naredila novo streho, popravila okni in okvir oltarčka, že je v neviltni noči na 9. 8. 1989 zlikovec vlomil v kapelico, razbil steklo in odnesel dragoceni kip. Menda je 4. nedeljo po tem vlamu nekdo ta kip videl v Ljubljani na boljšem trgu. Če je kip ostal kje v Sloveniji, potem morda le še ni izgubljen, če pa ga je kdo odpeljal čez mejo, potem je upanja konec. Za nekaj doz pogubnega mamila je menda slo.

Februar 1996 je bil v glavnem suh in mrzel. Cesta čez most pod Grivo je bila

Pri mostu pod Grivo, del Lešarjeve in Škovinčeve hiše

poledenela. In neke noči je zaropotalo in počilo ob tej kapelici. Nekomu v avtomobilu se je "mudilo", pa je na mostu zaplesal in se zaletel v kapelico. Stebrička pri vhodu je spodaj močno okrušil, sunek je bil pa tako močan, da je počila stena pod oknom, ki gleda k mostu. Ni se še oglasil, da bi povprašal, kako in kdaj bo popravil to škodo.

Franc Šraj je stanoval na Trnju, na Racovniku, sedaj št. 10, pa je stanoval njegov brat Jože (1849-1927), mizar in sodar. On in njegova žena Marija sta skrbela za kapelico. Po njuni smrti sta zanjo skrbeli Marijini sestri Johanca in Rezka Gašperin, ki sta kot upokojenki Tobačne tovarne, po rodu iz Kroke, stanovali v Šrajevi hiši na Racovniku. Po letu 1945 sta za kapelico skrbela Micka (1896-1962) in Štefan Zupanc (1895-1973) - Lokačeva, saj prav na njenem vrtu stoji kapelica. Potem je nekaj let tu stanovala in za kapelico skrbela Micka Rihtaršič (1904-1987). Za njo je skrb prevzela soseda Anica Malovrh - Končan (1923-1992). Po vlamu v kapelico je ona dala svoj mavčni kip, ki predstavlja srce Marijino. Kipec je sicer lep, nima pa umetniške vrednosti, ker je to običajen serijski primerek. Po njej sedaj za kapelico skrbi soseda Antonija Kemperle - Gortnar.

Še nekaj o Grivi

Na spodnjem delu na začetku Racovnika je torej most pod Grivo. Dr. Koblar je v svoji knjigi *Moj obračun* tudi zapisal, da je leta 1893 bila zgrajena kapelica na Grivi. Pravilno je pri mostu na Racovniku. Kje je torej ta Griva in kakšna sploh je?¹⁰

Ob glavni cesti od Češnjice proti Racovniku, desno nad cesto in desno od mosta, torej na levem bregu Sore je Griva. To je nekoliko bolj strm breg v podnožju Snegovnika. Tu je manjša strnjena naselbina, s hišnim oštevilčenjem Otoki.

Nasproti tovarne Domel je večja hiša s 5 stanovanji. Zgrajena je bila okrog leta 1960, njena hišna številka je Otoki 20. Njena soseda, ob cesti proti Racovniku, je starejša Boštjanova hiša, Otoki št. 22. Njen sosed je Škovincev kozolec, toplar. Naprej proti mostu sta novi stanovanjski hiši, Otoki št. 28 in 27. Zgradila sta jo brata Torkar, in to okrog leta 1930. Prej sta bila tudi velika stanovanjska hiša in hlev. Gospodar je bil Franc Bogataj - Škovinc (1889-1970), posestnik, gostilničar in mesar. Hišo in hlev so porušili okrog 1975. Tedaj so na tem mestu razširili in popravili glavno cesto ter naredili novo ograjo nad škarpo ob vodi.

Nasproti mosta je Lešarjeva hiša, Otoki št. 26, in nekoliko naprej sosedova Šmidova hiša, Otoki št. 27. V bregu za Lešarjevo hišo je Mejevc, Otoki št. 24 in nekaj korakov naprej, še malo više je Štator, Otoki št. 23. Lešar, Mejevc, Štator, Boštjan so stara hišna imena. Pri Štatorju je bila doma tista Katra, ki je leta 1881 začela deklince v Železnikih učiti klekljanja, česar se je bila naučila v Idriji, kjer je pred tem živela nekaj let.

Med Lešarjevo in Šmidovo hišo je klanec, na katerem so sedaj zgrajene betonske stopnice, naprej pa je makadamska pešpot, ki mimo Mejevca in Štatorja drži naprej proti Dašnici. To je pot Za Grivo. Škarpa nad to potjo, od Šmidove hiše in Zalešarjem, je bila vedno le zložena iz kamenja, suhi zid. Sedaj pa je že tri leta odkar so tudi to škarpo utrdili z betonom in pod njo speljali primeren kanalček za normalen odtok deževnice.

Nad Grivo kot njen nekakšen vrh je veličastna cestna rida, na cesti, ki pelje z Otokov

v Mlake in naprej proti Podlonku in Prtovču. To cesto je zgradila jugoslovanska vojska v letih 1938-1940. S te ride je prav lep razgled po dolini v obe smeri in tu običajno zakurijo tudi velik kres ob primernem letnem času.

Kakor bi ne bilo prav, če bi pozabili na naselje Ovčja vas v spodnjem delu Smolevske grape, tako tudi na to simpatično Grivo ne smemo pozabiti.

Viri

1. *Valvasorjevo berilo*, priredil dr. Mirko Rupel. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1969. Na str.107-8 je zapis Rudnik v Železnikih in risba, ki predstavlja spodnji del kraja. Ta risba je v velikosti približno 2,5 x 2 m razgrnjena na steni vhodne sobe Muzeja v Železnikih.
2. *Krajevni leksikon Slovenije*, DZS, Ljubljana, 1968, I. knjiga, občina Škofja Loka, Železniki, na str. 386-7.
3. Zbornik *Selška dolina*, Muzejsko društvo Železniki, 1973, ima več prispevkov, ki obravnavajo to zadevo:
  - Dr.Pavle Blaznik: *Kolonizacija in populacija na Selškem v freisinskem času*, str. 81-100;
  - Dr. Marija Verbič: *Železarstvo in žebjarstvo v Železnikih v prvi polovici 19.stoletja*, str.101-114;
  - Ing. Lojze Žumer: *Prispevek k gospodarski zgodovini doline, stoletje Globočnikov*, str. 140-154.
4. Dr. France Koblar: *Moj obračun*, Slov.Matica, 1976. Tu opisuje osebna mladostna doživetja v Železnikih. Na str. 45 piše o tem, kako so v bajaranju "vodo vzeli" in jo spet "vdali" in kako so se otroci ob tem zabavali. V tej knjigi je objavljena tudi fotografija umetniške slike Klovž, kakor jo je bila naslikala akad. slikarka Dora Plestenjak. Umetnina je bila kupljena in podarjena Koblerju ob njegovi 85-letnici.
5. V zborniku *Selška dolina* je objavljen tudi članek Nika Žumra *Elektrifikacija Selške doline*. Na str. 205-6 je tu objavljeno, kdaj in kako je bila zgrajena HE na začetku Racovnika.
6. Občina Škofja Loka je izdala odlok o razglasitvi starega jedra Železnikov za urbanistični in kulturni spomenik. Odlok je bil sprejet dne 5.4.1990. Zajel je 58 objektov in predmetov, med temi tudi oba omenjena mostova s kapelicama.
7. Barbara Skok je v Loških razgledih 1985, letnik 32, na str. 44-62 objavila daljšo razpravo z naslovom *Tipi in razvoj znamenj na Loškem ozemlju - Selška dolina*. Na str. 57 je objavljena tudi fotografija kapelice na Klovžah.
8. *Vojna enciklopedija*, Beograd 1964, je v 6. knjigi na str. 475-6 objavila članek *Okupacija Bosne in Hercegovine 1878*. Tu je zapisano, da je v teh bojih od 29.7. do 20.10. 1878 padlo okrog 5000 avstrijskih vojakov in 178 oficirjev. V bojih za mesto Jajce pa da je padlo 200 avstrijskih vojakov.
9. Družba sv. Mohorja v Celovcu je za leto 1904 izdala tudi knjigo *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878*, avtor je Jernej pl. Andrejka. Tu je med odlikovanci na str. 62 naveden tudi Franc Košmelj iz Železnikov. Na str. 67 pa sta med ranjenci navedena tudi dva Železnikarja, in to Franc Košmelj in Franc Šraj. Ranjena sta bila 7. 8. 1878 v bojih za mesto Jajce.
10. V knjigi *Moj obračun* je na str. 33 omenjena kapelica ob mostu na Grivi. Pravilneje bi bilo "pod Grivo".